

IV. August Kovačec

O položaju i zaštiti hrvatskoga jezika¹

Zahvaljujem za poziv da sudjelujem na sjednici Odbora za obrazovanje, znanost i kulturu Hrvatskoga sabora na temu o položaju i zaštiti hrvatskoga jezika. Budući da se u deset minuta tako složene teme mogu samo naznačiti, morat ću se ograničiti prvenstveno na temu položaja hrvatskoga u Europi (i u svijetu), te posebno na temu o sudbini hrvatskoga pri (eventualnom) ulasku Hrvatske u Europsku Uniju. Ipak ću uvodno reći nekoliko riječi i o drugim predloženim temama.

Unatoč dobrim i hvalevrijednim namjerama, u Odluci iz 2003. tvrdi se da „hrvatski standard treba (istom) izgraditi“ iako se dobro zna da je hrvatski standardni/književni jezik bio dobro opisan i ustaljen već više od jednoga stoljeća, pa takva tvrdnja ide na ruku onima za koje je hrvatski jezik, različit od srpskoga, izmišljen 1990. Takve formulacije samo štete hrvatskomu standardnomu jeziku (a protivnici hrvatske jezične posebnosti odmah su ih iskoristili). Da bi se s tom odlukom moglo uopće nastupati u javnosti i na nju se pozivati, bilo bi potrebno u najmanju ruku doraditi neke formulacije u skladu s mišljenjem struke. Dogovorenu formulaciju netko je prije objavljivanja samovoljno mijenjao.

O radu Vijeća za normu standardnoga hrvatskog jezika u svojem tekstu rekao je sve bitno akademik R. Katičić. Ja ću samo dodati da od toga golemoga napravljenog posla (ili, bilo kojega drugog sličnog posla) ne će biti koristi sve dok, na temelju državne odluke, dogovorena načela ne postanu obvezna u cjelokupnoj javnoj i službenoj jezičnoj komunikaciji, odnosno dok se u škole, medije te javnu i službenu uporabu ne uvede jedan i jedinstven pravopis, (jedna) normativna gramatika i (jedan) normativni rječnik, i dok se u ukupnom javnom životu jeziku i njegovoj normi ne bude pridavala mnogo veća pozornost. Tako rade sve civilizirane zemlje, a kod nas, unatoč dobrim osnovama, sve je više na djelu jezični kaos i jezična nekultura. Standardni jezik mora omogućiti pisanu i usmenu jezičnu komunikaciju u javnim i službenim dodirima na cijelom nacionalnom ili državnom području, u svim sferama javne i službene komunikacije, on mora osigurati razumijevanje bitnih tekstova iz nacionalne prošlosti (standardni jezik ima i bitnu povijesnu dimenziju), a manje je bitno koliko će u toj komunikaciji sudjelovati naši susjedi. Ipak postoji jedan problem. Kada slične odluke o svojem standardnom jeziku donose Slovenci, Francuzi, Rusi

¹ Tekst ovoga izlaganja bio je pripremljen za sjednicu Odbora za obrazovanje, znanost i kulturu Hrvatskoga sabora 26. ožujka 2009. Zbog nedostatka vremena na sjednici je pročitana (prepričana) samo onaj dio koji se izravno odnosi na položaj hrvatskoga u Europi i, eventualno, u Europskoj Uniji. Zapisniku je priložen tekst koji je, prema prethodnom pozivu, trebao trajati do 10 minuta.

i dr., onda se to u Europi doživljava samo kao posve opravdana i normalna skrb o vlastitom standardnom jeziku. No kada takve odluke donose Hrvati, Ukrajinci ili Slovaci, onda je to za 'slobodarsku' Europu prirodni bolesni purizam, nacionalizam, šovinizam, netolerancija, ksenofobija ili pak nešto što se krije pod kakvom drugom etiketom. Neki spomenuti narodi i dr. doista nemaju potrebe za purizmom kada su u daljnjoj ili u bližoj prošlosti svoje jezike temeljito puristički okljaštrili, a takve rezultate ljubomorno preko institucija čuvaju. Izjava Hrvatske akademije o položaju hrvatskoga jezika upravo je imala za osnovni cilj upozoriti na to kako Europa ima dvostruka mjerila kada se prosuđuju prava pojedinih naroda i država, pa i jezična prava, unatoč stalnim deklaracijama o pravu na identitet, pravu na razliku itd.

Koja korist od ustavne formulacije o položaju hrvatskoga jezika kada se u Saboru službeno obraća zastupnicima s „uvaženi zastupnik X. Y. (уважаемый депутат тот и тот) kao da u hrvatskom nedostaje riječ poštovani, cijenjeni i sl. Mora se ići do sjednica Sabora Socijalističke Republike Hrvatske kada ste od zastupnika, tada karadžorđevićevskih poslanika, mogli čuti primjerice riječ u skladu s hrvatskom tradicionalnom normom *milijun*; danas ćete od ministara, zastupnika i dr. čuti, uz vrlo rijetke iznimke, samo lik *miljion*, *milijon*, *miljon*. U Francuskoj se kvaliteta zastupničkoga posla vrjednuje i prema kvaliteti službenoga jezika kojim se zastupnik služi. Jednak je nemar i na TV. Ako su RTL i Nova privatne (strane) televizije, to ne znači nužno im mora biti dopušteno da ne poštuju elementarna jezična pravila zemlje u kojoj djeluju (i od čijega novca žive), te da forsiraju idiome koji nisu karakteristični za Hrvatsku. U eri kablovske i satelitske televizije svatko tko to želi može bez teškoća gledati barem tri srbijanska i barem tri bosanska i bošnjačka programa. Nije bezazlena ni jezična samovolja i anarhija u drugim medijima.

Hrvatska je velikodušno poklonila paket svojih dokumenata za pristup Uniji Crnoj Gori i Srbiji, „kako one ne bi morale to prevoditi“. Dobro se zna da Srbi previše drže do svojega identiteta i svojega jezika da bi preuzeli zdravo za gotovo hrvatski tekst bez temeljite prilagodbe srpskomu jezičnomu uzusu. Zato bi bilo korektno da su hrvatski darovatelji, ako ništa drugo, a ono zbog novca hrvatskih građana koji su te prijevode platili, kažu kako to susjedima daruju da bi oni tekstove lakše mogli prevesti na svoj jezik koji je hrvatskomu blizak, ili pak zato da bi te tekstove lakše prilagodili npr. srpskomu.

HTV uporno zlostavlja gledatelje dajući „izvorne“ izjave haških glasnogovornika na očajno lošem srpskom, kao da se ti tekstovi ne mogu prevesti na pristojan hrvatski. Pravo je osvježenje, u tom kontekstu, čuti povremeno lijep srpski Olge Kavran na HTV. Naivna hrvatska javnost (i naivna hrvatska politika) likovala je kada je V. Šešelju bio odbijen zahtjev da mu se prevodi na srpski, a ne na hrvatski. Pravno gledajući, V. Šešelj je nevin dok mu se ne izreče pravomoćna osuda (čak i po anglosaskom pravu koje je nasilno uvezeno u Europu). No kao što se Šešelju uporno prevodilo na hrvatski tako se hrvatskim osumnjičenicima uporno prevodi na srpski. S

pravnoga su stajališta i hrvatski osumnjičenici nedužni dok im se ne izrekne presuda, bilo po dokazima ili po političkoj odluci. Ako hrvatski osumnjičenici (ili njihovi branitelji) nisu toliko naivni da, poput Šešelja, istjeruju svoja prava od suda koji tjera politiku, bilo bi normalno da je Hrvatska od suda tražila da i on poštuje osnovna ljudska prava osumnjičenika. Odluke ovako djeluju kao odluke kakva boljševičkog suda u Sibiru 1920-ih, da ne spominjemo baš nacističke ili ustaške sudove.

Napokon, dvije riječi o posebnom indeksiranju hrvatskih knjiga u Kongresnoj knjižnici. To je vrlo značajno postignuće, ali nemojmo pretjerivati i izjednačavati ga s konačnim međunarodnim priznanjem hrvatskoga jezika. Pred nama je još dug i mukotrpan put do punoga međunarodnog priznanja hrvatskoga jezika. Norvežanima je trebalo više od sto godina da njihov jezik, nakon odvajanja od danskoga, bude (međunarodno) priznat kao samostalan jezik. Zato se ne valja uspravljivati lijepim snatrenjima.

Nema nikakve dvojbe da su hrvatski, srpski (te naravno bošnjački i crnogorski) vrlo blisko srodni slavenski idiomi, koji su najčešće lako među sobom razumljivi, iako ne i obvezno razumljivi na svim razinama i u svim situacijama. No jednako je tako istina da između hrvatskoga i srpskoga (i dakako drugih blisko srodnih zapadnojužnoslavenskih jezika) postoje mnogobrojne razlike, uglavnom u rječniku i nešto manje u gramatici, koje su uvjetovane različitim političkom i kulturnom poviješću tih naroda, njihovim pripadničtvom različitim vjerskim zajednicama itd. Uostalom, od prvih početaka do sredine XIX. st. pisani i književni jezik kod Hrvata (na pučkoj domaćoj jezičnoj osnovici) i Srba (do kasna, različiti oblici starocrkvenoslavenskoga i kombinacija s njim) išli su svaki svojim putem, posve usporedno.

Hrvatski i srpski bliski su koliko jesu i različiti koliko već jesu, ni više ni manje od toga. Zato nije potrebno da, zbog nasilnog unijaćenja kakvo mnogi priželjkuju (i iznutra i izvana), barem kod jednoga od naroda dođe do žestokih reakcija i namjernog što većeg udaljavanja. Uostalom, kolike god jezične razlike bile, osnovno je ljudsko i skupinsko pravo te razlike poštivati (barem se tako na svakom koraku u Europi izjavljuje). Genetska bliskost nije jamstvo jezične istosti, kao što je i kriterij međusobne razumljivosti vrlo subjektivan i nepouzdan. Jednako tako, svaki narod mora imati puno pravo svoj tip jezične norme u svim prilikama zvati svojim imenom i njegovati svoje posebnosti. Hrvati i Srbi mogli bi izvrsno surađivati na kulturnom i svakom drugom polju, i biti čimbenik stabilnosti, samo pod uvjetom da jedni drugima ne osporavaju pravo na razliku, pa ni pravo na razliku u jeziku te samostalno odlučivanje o njem.

Što se tiče položaja hrvatskoga jezika u svijetu, on ima dva aspekta. Ako se uzajamno priznaju razlike, i pravo na čuvanje i njegovanje tih razlika, hrvatski i srpski (bošnjački i crnogorski) mogu funkcionirati kao dva (tri, četiri) srodna sustava koja jedan drugomu ne smetaju, a postojeće razlike omogućuje iznimno visok stupanj razumijevanja na velikom prostoru pa prema tomu osiguravaju i šire čitateljsko tržište

i širi komunikacijski prostor. Takvu razumijevanju sigurno ne doprinose tvrdnje (sa srpske i bošnjačke strane) da je hrvatski jezik jezik iz šešira, izmišljen 1990.

Drugo je pitanje položaja hrvatskoga jezika u Europi i, eventualno, u Europskoj Uniji. S jedne strane, bivše socijalističke zemlje srednje i istočne Europe odmah su prihvatile posebnost hrvatskoga, pa se hrvatski jezik i književnost studiraju na posebnim katedrama, u okviru posebnih programa, na poljskim, češkim, slovačkim, mađarskim, rumunjskim, ukrajinskim, litavskim sveučilištima. To ne vrijedi za Rusiju, ali se na Visokoj diplomatskoj školi u Moskvi hrvatski uči kao poseban jezik. Koliko ja znam, to nije slučaj ni s jednim sveučilištem u zapadnoj, tzv. slobodnoj i slobodarskoj Europi. Ondje je doduše službeno, ali ne i u praksi, napušten naziv *srpskohrvatski*, ali je zamijenjen još rogovatnijim *bošnjačko/hrvatsko/srpski* (ili *B-C-S Language* Carle del Ponte), a studenti obično ne nauče ni hrvatski, ni bošnjački, ni srpski, nego neku mješavinu koja se ni u jednoj od zemalja bivše Jugoslavije ne rabi u komunikaciji. Daje se do znanja – a kao izgovor se navode autonomija sveučilišta, štednja i sl. – da je svako rješenje preko toga popuštanje hrvatskomu nacionalizmu i netoleranciji. Iz toga se vidi da hrvatskoj diplomaciji u zapadnim zemljama položaj hrvatskoga jezika do sada nikako nije bio prva briga, a ni da se službenici hrvatske diplomacije nisu previše tim problemom opterećivali ni zanimali za argumentaciju, iako bi s obzirom na ustavnu formulaciju to bili dužni. Žalosno je što Ministarstvo vanjskih poslova nije svoje djelatnike pripremlilo i za djelovanje na tom polju.

Napokon, hrvatski u Europskoj Uniji, kada Hrvatska uđe i ako uđe. Za priznavanje jezika novih članica kao službenih jezika EU četiri su osnovna uvjeta.

- 1) Prvi je uvjet da novi (predloženi) jezik već bude službeni u zemlji koja njegovo priznavanje traži. Taj je uvjet osiguran formulacijom hrvatskoga Ustava, premda se ne možemo pohvaliti da se u Hrvatskoj osobito poštuje to da je hrvatski službeni jezik RH.
- 2) Drugi je uvjet da zainteresirana država (službeno) zatraži da njezin jezik bude priznat kao službeni u EU; taj uvjet istom trebamo ispuniti.
- 3) Treći je uvjet da takav zahtjev dobije jednoglasan pristanak svih država članica. To znači da priznavanje hrvatskoga jezika može blokirati ne samo Velika Britanija, Nizozemska ili Danska, nego i Slovenija, ili zbog štednje ili s kakvom drugom isprikom. Takav će zahtjev posve sigurno poduprijeti Slovačka, Litva, Letonija, Estonija, vrlo vjerojatno Češka, Mađarska, Bugarska i dr., ali je za blokadu dovoljan samo jedan veto. (Iako Francuzi, za razliku od nekih drugih, drže do dogovora i svojih obećanja, hrvatska se diplomacija malo mota oko Francuza i malo im objašnjava bit hrvatskoga jezičnog problema.) Sve to i opet znači mnogo posla i mnogo složenih zahtjeva za hrvatsku diplomaciju na razini bilateralnih i na razini multilateralnih lobiranja.
- 4) I četvrti uvjet, nije gotovo ni kada mi mislimo da je gotovo, jer konačnu odluku o službenom statusu hrvatskoga donosi Vijeće Europske Unije.

Ako hrvatski ne bude priznat kao ravnopravan i poseban službeni jezik Unije, u Uniju Hrvatska ne treba ni ulaziti, jer nam ne treba ni povratak Austro-Ugarske i njezine politike *Drang nach Osten*, makar i preko hrvatskih leđa, ni povratak Socijalističke Jugoslavije koja je, da je bilo pameti, dobro mogla funkcionirati kao država, ali koja se raspala, među ostalim, i na sumanutoj ideji jedinstvene srpskohrvatske nacije i jedinstvenoga srpskohrvatskoga jezika (dakako s velikosrpskim sadržajem); da je mjesto licemjernoga „bratstva-jedinstva“, i s posebnim pravima ‘starijega’, većega, nasilnijega, bližega jaslama itd. brata, načelo kojim slučajem bilo ‘švicarsko’. Poštivanje svih pa i najmanjih razlika, bez licemjerja, uz obvezno poštivanje drugoga, ali bez obveze na uzajamnu ljubav, možda bi ta umjetno ozbrdozdoljena tvorevina iz fiktivnih interesa nekih velikih sila bila mogla opstati, ili se barem u miru razići ili, ne daj Bože, karadorđevićevske monarhije. Drugo bi rješenje moglo biti da za službenu komunikaciju s Unijom prihvatimo jezike zemljopisno odvojene od Hrvatske kao francuski, španjolski ili njemački. S tim bi se nužno moralo povećati opće i kvalitetnije poznavanje stranih jezika kod hrvatskih građana, a masovno poznavanje jednoga velikoga kulturnog jezika ne bi štetilo stanovnicima jedne male državnice. Trebalo bi izbjeći izbor susjednih jezika (talijanskog, slovenskog, mađarskog, srpskog) zbog dokazanih imperijalističkih ili kolonijalnih presezanja prema hrvatskim zemljama u daljnjoj prošlosti, u nedavnoj prošlosti i u sadašnjosti, te jednako tako izbjeći izbor engleskoga koji je svačiji. Treće je moguće rješenje da sami preuzmemo na sebe svu organizaciju i financiranje prevodenja s hrvatskoga i na hrvatski i da, razumije se, to obavljamo isključivo sa svojim prevoditeljima, a ne s djecom dobro školovanih srbijanskih diplomata koji su strateški već namješteni u Haagu i drugdje, kada već prebogatoj Europi održavanje još jednoga jezika može biti preskupo unatoč stalnom ponavljanju litanija o čuvanju identiteta. Ali bi valjalo zahtijevati da i drugi svoje potrebe za prevodenjem sami financiraju. Zbog svega toga cijeli predstojeći posao treba temeljito pripremiti ne trgujući nacionalnim interesima. U tom smislu, budući položaj hrvatskoga jezika ovisi i o tom koliko će pozornosti Hrvatska posvetiti onim humanističkim znanostima koje se pitanjem hrvatskoga bave, i koliko će sudjelovati u zajedničkim europskim projektima s područja humanističkih znanosti koji se bave pitanjima identiteta, poštivanja razlika, jezičnih i ljudskih prava i sl.

Prijedlog nužnih koraka za uspješno vođenje (eventualno) dogovorene državne jezične politike (a u skladu s Ustavom, prema kojemu je hrvatski službeni jezik Republike Hrvatske):

1. Dogovoriti i odrediti službeni pravopis (obvezan u školama te u ukupnoj javnoj i službenoj komunikaciji u Republici Hrvatskoj). Kao podloga izvrsno mogu poslužiti načela što ih je izradilo Vijeće za normu.
2. Hrvatski pravopis, koji bi bio obvezan na nacionalnom planu, mogu za korisnike priređivati različiti autori, ali samo prema jedinstvenim službeno prihvaćenim načelima. Tako je u svim civiliziranim zemljama.

3. Imenovati stalna (radna) tijela (ili stalno radno tijelo) koja će kontinuirano voditi brigu o stanju i razvoju standardnoga jezika, taj razvoj racionalno usmjeravati, a posebice voditi brigu o strukovnom nazivlju (strukovnim terminologijama), kao što su medicinska, kemijska, ali posebice o pravnom, upravnom, ekonomskom, financijskom itd. nazivlju. Osim profesionalnih lingvista, u takvu tijelu (takvim tijelima) morali bi surađivati stručnjaci iz matičnih struka.
4. Od profesionalne ustanove (ili skupine institucija, skupine stručnjaka) naručiti izradbu normativnog rječnika standardnog jezika te uporabnu normativnu gramatiku standardnoga jezika (*Le bon usage*).
5. Pobrinuti se da standardni i nedvosmisleno normirani jezik uđe u škole, udžbenike i priručnike, te da ga poštuju nastavnici svih struka na svim razinama školstva i da se poštuje u svim oblicima javne i službene komunikacije.
6. Donošenjem posebnih propisa osigurati da jezik natpisa na ulicama, ustanovama, tvrtkama itd. bude (standardni) hrvatski jezik (tj. jezik koji odgovara dogovorenoj i propisanoj normi). Svatko tko hoće postavljati natpise na stranim jezicima može to činiti samo uz odobrenje vlasti te pod uvjetom da natpis na stranom jeziku bude jezično ispravan i da bude popraćen usporednim prijevodom na hrvatski. (Uzorit su primjer natpisi na talijanskim /manjinskim/ ustanovama u Istri, gdje uz tekst na /standardnom/ talijanskom redovito dolazi i tekst na /standardnom/ hrvatskom). Ako se želi, iz ovih ili onih razloga, napisati *Motovun Film Festival*, taj tekst obvezno mora imati usporednu hrvatsku verziju *Motovunski filmski festival*. Prekršaje bi morale sankcionirati mjesne vlasti, a projekte s naslovima mimo tih načela ne bi se smjele financirati službene hrvatske institucije.
7. Nastavni jezik svih stupnjeva školstva u Hrvatskoj obvezno je hrvatski standardni jezik. Ako neka ustanova hoće izvoditi nastavu na stranom jeziku, mora za to ishoditi jednokratnu dozvolu mjerodavnih tijela, a dozvola se mora obnoviti nakon svakoga dovršenog nastavnog ciklusa. Na fakultetima i visokim školama, na kojima se za sada, nastava izvodi na stranim jezicima, nitko prethodno ne provjerava ni kvalitetu jezičnoga znanja nastavnika koji predaju na stranom jeziku ni studenata koji tu nastavu prate. Stranci koji na nekom stranom jeziku uče (studiraju) u Hrvatskoj dužni su proći barem osnovni tečaj hrvatskoga, radi elementarne svakodnevne komunikacije.
8. U Hrvatskoj bi trebalo poticati učenje jezika onih zemalja u kojima se dolično mjesto daje učenju i studiju hrvatskoga jezika i književnosti (za sada su to Litva, Poljska, Češka, Slovačka, Mađarska, Rumunjska, Ukrajina, Bugarska). Svakako bi trebalo osnovati Vijeće profesora hrvatskoga jezika i književnosti na inozemnim sveučilištima, a za njegove bi se članove morali osigurati povremeni sastanci u Hrvatskoj.
9. Osigura(va)ti redovitu promidžbu učenja i studija hrvatskoga jezika na sveučilištima u Europi i u svijetu; u nekoliko ključnih metropola i velikih gradova u

Europi (npr. Pariz, Berlin ili München, Beč, Moskva ili Petrograd, Rim, Padova ili Udine, Prag, Varšava, Budimpešta i sl.). To ne bi morali biti skupi centri, nego mjesta gdje bi se mogle dobiti sve ažurne informacije o Hrvatskoj i hrvatskoj kulturi. U skladu s tim, valjalo bi osigurati veći broj stipendija za studente onih sveučilišta na kojima se hrvatski studira kao poseban predmet.

10. Djelatno osposobiti djelatnike hrvatskih diplomatskih predstavništava u svijetu da kompetentno brane interese hrvatskoga jezika, a to bi im morala biti i jedna od osnovnih zadaća. Čudno je da kvalitetna literatura na stranim jezicima objavljena u Hrvatskoj o hrvatskom (npr. knjiga prof. B. Franolića i prof. M. Žagara) nije poznata hrvatskim kulturnim atašeima.
11. Pomno, i strateški nepogrješivo, pripremiti hrvatski zahtjev za priznavanje hrvatskoga jezika kao jednoga od službenih jezika Europske Unije.

V.

Mile Mamić

Hrvatski se jezik voli znanjem i srcem

Danas samo pred vratima Europske Unije. Zabrinuti smo pomalo za svoj identitet, posebno za svoj jezik, kao njegovu bitnu sastavnicu, a koji smo mukotrpno izgrađivali i čuvali svim nepovoljnim vjetrovima usprkos.

Bili smo mi već mala unija, i to više puta. Najprije, u personalnoj uniji s Mađarskom, gdje ostadosmo nekoliko stoljeća. Zatim se odlukom Hrvatskoga sabora našdosmo godine 1527. u maloj zajednici europskih naroda, ponajviše slavenskih, pod okriljem Habsburgovaca. Ušli smo u tu zajednicu kao *regnum*. Ferdinand je postao naš kralj našom i svojom voljom. Kako god mi o toj zajednici mislili, činjenica je da je 1848. austrijska vlada u skladu s poslijerevolucijskim načelom o jednakosti svih naroda odlučila da se i službeni list ima izdavati na svim literarno izgrađenim jezicima Monarhije. Za provedbu te odluke bilo je zaduženo Ministarstvo pravosuđa (Justizministerium). To je bio velik izazov za hrvatski jezik. Kako većina slavenskih jezika Monarhije nije bila spremna za tu novu ulogu, Ministarstvo pravosuđa imenovalo je povjerenstvo, sastavljeno od vrhunskih jezikoslovaca i pravnika, koje je trebalo što prije osposobiti slavenske jezike u Monarhiji za tu ulogu. I vrlo brzo nastade Juridisch-politische Terminologie – rječnik pravnih i političkih naziva za sve slavenske jezike Monarhije (osim slovačkoga). Godine 1853. tiskan je u Beču četverojezični rječnik pravnih i političkih naziva: njemačko-hrvatsko-srpsko-slovenski. Bila je to dobra osnova na kojoj se moglo dalje graditi, usavršavati. To je omogućilo nastanak zbirke Hrvatski zakoni. Terminologizacijski procesi do kraja 19. stoljeća učinili su sustav hrvatskoga pravnog nazivlja vrlo izgrađenim, gotovo